

KOMUNIKAČNÉ MOŽNOSTI TRANSLÁCIE

Anita Huťková (Banská Bystrica)

Komunikácia a translácia, resp. preklad a tlmočenie, sú pojmami, ktoré sa v súčasnej „úniavskej“ situácii nepretržite skloňujú. Niekedy sa dokonca zdá, že ide o synonymá, keďže vo viacjazyčnom, kultúrne i jazykovo premiešanom prostredí sa komunikácia prezentuje v prapôvodnom zmysle slova, t. j. ako porozumenie, vzájomné dorozumenie sa. Komunikácia je tak v dnešnej multikultúrnej spoločnosti nerealizovateľná bez opory translačných „barličiek“.

1. Komunikácia a translácia

Fiktívne hranice komunikácie a translácie delí alebo – možno správnejšie povedané – práve prepája – čiara tzv. translačnej komunikácie. Ide o pojem, s ktorým sme už operovali v inej štúdií, preto sa obmedzíme len na relevantné tvrdenia.

„Translačnú komunikáciu chápeme ako špecifickú oblasť jazykovej komunikácie, ktorá vychádza z procesu translácie a využíva všetky prostriedky, ktoré ponúka teória komunikácie“ (Huťková, 2004a). Špecifické problémy, ktoré so sebou takáto forma komunikácie prináša, sa týkajú napr. potreby ujednotenia terminológie v jednotlivých tematických oblastiach, nevyhnutnosti stanovenia kritérií hodnotenia výsledných translátov a pod. V jestvujúcich systémoch a tradíciách translačných aktivít sú zreteľne viditeľné viaceré odlišnosti, ktoré je potrebné do istej miery neutralizovať, aby komunikácia bola efektívna. Objavujú sa tiež otázky spojené s „prekladateľskými a tlmočnickými normami“, o ktorých sa síce doteraz veľa nehovorilo, ale ktorých fungovanie je nevyhnutnosťou pri práci medzinárodných inštitúcií na slovenskom trhu, a ktoré často spôsobujú napätie práve vo vzťahu k „domácejmu prostrediu“. Pod slovom „prekladateľská norma“ (translačná norma, pozn. A. H.) rozumieme komplex typických prekladateľských riešení, ktoré sa pravidelne opakujú v určitom socio-kultúrnom prostredí. (Porovnaj: Toury, 1995, Klaudy, 1999) Mimochodom, aj v spojitosti s vydavateľstvami by sme mohli uvažovať o prekladateľských normách, pretože ich uplatňujú rozdielne. V podstate aj Ferenčíkom (1982) spracované a publikované zásady slovenskej prekladateľskej školy boli len nepísanými pravidlami a uprednostňovanými prekladateľskými postupmi, ktoré vyústili do normy. Spomínaná tematika predstavuje bohatý zdroj informácií, ktoré môžu výdatne po-

môcť pri napredovaní v efektívnej translačnej komunikácii. Žiadalo by sa spracovať prekladateľské i tlmočnicke normy a to nie tak z hľadiska jazykových dvojíc, ako z aspektu tematických okruhov, resp. s prihliadnutím na typológiu textov.

Ďalším prienikom do sledovanej problematiky je definovanie faktorov translačnej komunikácie (porov. Huťková, 2004a), kde si popri jazykovom a referenčnom faktore vydobyl rovnocenné miesto aj pragmatický činiteľ. Ide tu o rešpektovanie cieľového príjemcu, cieľovej kultúry, čo vytvára napätie vo vzťahu k východiskovému textu, k vysielajúcej kultúre. Sledovaná oblasť úzko súvisí s pojmami pluralizácie, globalizácie a multikulturalizácie, o ktorých budeme hovoriť neskôr. Tu by sme chceli poukázať na fakt, že translačná komunikácia už nie je len „o výmene“ jazykového kódu a hľadaní funkčných ekvivalentov, ale je to ďalšia úroveň komunikácie, z ktorej sa rodí akýsi trojrozmerný (jazykovo-referenčno-pragmatický) komunikát, ktorý má často ambície pôsobiť ako originál (nie ako preklad!). Osobitný typ tvoria texty, ktoré sa rodia naraz, paralelne vo viacerých jazykoch a hoci v skutočnosti nefungujú ako prekladové produkty, pri práci s nimi sa využívajú prekladateľské postupy a metódy, stoja teda na hranici pôvodného a prekladového generovania textov.

Jazyková nerovnorodosť textov predstavuje len prvoplánový problém, cez ktorý sa väčšina translátorov hravo prenesie. Ťažkosti sa začínajú pri žánrovej identifikácii – typológii textu, a s ňou spojeným hľadaním ekvivalentu, pri odkrytí referenčného pozadia a existujúcich vzťahov, ako aj pri nastoľovaní pragmatickej komunikačnej rovnováhy. Do akej miery je prekladateľ/tlmočník zodpovedný za vytvorenie takejto pragmatickej komunikačnej ekvivalencie? Aké sú kritériá pre jej zachovanie? Ako určíme, či translátor v tejto záležitosti nepostupoval subjektívne? Aké sú jeho kompetencie a aké povinnosti? To sú otázky, ktoré ešte čakajú na svoje odpovede.

2. Translačná komunikácia v dimenziách globalizácie, integrácie, pluralizácie a multikulturalizácie

Na komunikačnú niť nadväzujú ďalšie, obsahovo pomerne amorfné termíny, ktoré s translačnou sférou vstupujú do priamych či menej okatých príbuzenských vzťahov. Ide predovšetkým o médiami ustavične skloňované procesy globalizácie, integrácie, pluralizácie, multikulturalizácie a pod. O aké vzťahy ide, ako a kde ich možno v preklade, resp. tlmočení sledovať?

2.1 Globalizácia a integrácia verus translácia

Ľudskú civilizáciu oddávna charakterizujú procesy globálnej integrácie a úzkej diferenciácie, nacionálnej izolovanosti národov. Translácia je jedným zo základných prostriedkov dorozumievania, zblížovania, vzájomnej determinácie, no zároveň je aj prostriedkom na ochranu svojbytnosti národov a ich literatúr (porov. Huťková, 2003a, s. 17). Translácia spolupracuje pri asimilácii cudzorodých prvkov a pretvára, prispôsobuje ich percepčnému systému.

Termín globalizácie sa často spomína v ekonomickej sfére vo význame rozvíjania ekonomických vzťahov v celosvetovom meradle. Globálny, všeobecný, celosvetový... je v podstate protikladom k významu slova prekladový, translačný, keďže ten sa viaže k určitému jazyku. Globalizáciu vo vzťahu k prekladu nadľahčene, ale veľmi výstižne definoval J. Koška (2003) v článku *Preklad ako znárodnenie globalizácie*, v ktorom okrem iného píše: „Globalizácia je neexotické, nepreklad. Nárokuje si kultúrnu asimiláciu. (...) Globalizácia sa spája s jedným jazykom – vo vecnom i prenesenom význame, s jedným spôsobom vnímania sveta. Preklad zrovnoprávňuje jazyky a spája sa s existenciou jazykov“ (s. 2).

V jazykovom systéme sa preto globalizácia môže prejavovať v podobe prepisov, resp. odpisov, a to na všetkých úrovniach – v preberaní žánrov, v preferovaní graficko/technických úprav textu východiskového jazyka, uprednostňovaní syntaktických konštrukcií VJ, v zavádzaní nových lexikálnych jednotiek a pod. Ide teda o istú formu exotizácie, ktorá má ambície zaradiť sa do prijímajúceho systému ako rovnocenný prvok a anulovať svoj charakter inakosti. „Skutočným protipólom globalizácie – neprekladu – je literárny (umelecký) preklad“ (Koška, 2003, s. 5). Ten najlepšie dokazuje stupeň originality v každom jazyku a hatí „negatívne“ tendencie globalizácie vo význame uniformovanosti. Naopak, práve prostredníctvom translácie „globalizácia prelmuje izoláciu kultúr, vyvoláva a zvyšuje potrebu rozhovoru medzi nimi“ (Koška, 2003, s. 6). Globálna komunikácia tak poskytuje široký priestor pre ich diferenciáciu a identifikáciu.

2.2 Multikulturalizácia z aspektu translačnej komunikácie

Multikulturalizácia prináša so sebou obavy z popretia národnej identity, straty jazyka, splynutia, či prílišnej dominantnosti „väčších“ kultúr. O ich čiastočnej opodstatnenosti svedčia zistenia Richarda Jacquemonda (1992), ktorý pri konfrontácii prekladov medzi Francúzskom a Egyptom dokázal, že „v prípade minoritných kultúr je preklad pre cieľovú (minoritnú, kolonizovanú a pod.) kultúru vždy ovládaný východiskovou kultúrou“. (Vajdová, 2002, Gromová, 2002, Lefevere, 1992, Hermans, 1999.)

V procese multikulturalizácie dochádza k stieraniu hraníc a následnému prelínaniu kultúr jednotlivých etnických spoločenstiev.

Spomínanej oblasti sa dotýka problematika interkultúrnej komunikácie, ktorá zastrešuje aj translačnú komunikáciu. Interkultúrna komunikácia „nestavia“ len na výmene jazykového kódu, ale pracuje s diferencovanými oblasťami výskumu v rámci jednotlivých kultúr, napr. ich politického systému, etnického zoskupenia, mestských reálií, ale aj folklóru, zvyklostí a obyčajov... V procese translácie tieto jednotky často nemajú ekvivalent (tzv. bezekvivalentná lexika). Z tohto pohľadu je zaujímavá aj otázka reálií v najširšom význame slova a hľadanie možností ich adekvátneho komunikačného transformovania. Najzávažnejším problémom sa javí transformovanie už spomenutej bezekvivalentnej lexiky, ako sú napr. územnosprávne jednotky (kantón, župa); politický systém v krajine (republika,

monarchia, kráľovstvo); spoločenské hnutia a ich predstavitelia; tituly, oslovenia, postavenie v rebríčku spoločenskej hierarchie; inštitúty vzdelávania; spoločenské triedy, vrstvy a kasty; vojenské hodnosti... K. Klaudy (1999, s. 63) konštatuje, že v prípade translácie reálií sa – vezmúc do úvahy ich funkčnú povahu – uplatňujú: generalizujúci (zovšeobecňujúci) a opisný preklad, vysvetľovacie vsuvky, celková rekonštrukcia a ojedinele vynechanie. Zdôrazňujeme, že rozdiel v prístupe je závislý v prvom rade od realizovanej formy translačnej komunikácie (pisomnej alebo ústnej) a od charakteru translačného materiálu (reklamný text, medzištátna zmluva, referát, obchodné rokovanie, zákon, umelecký text atď.). (Porov. Hutková, 2004a) Prekladom reálií sme sa už čiastočne zaoberali v inom našom príspevku (2004b), kde sme uvažovali o štyroch hlavných spôsoboch riešenia sledovaného javu. Išlo o:

- a) substitúciu – celkovú náhradu ekvivalentom v CJ,
- b) transpozíciu – bez explikácie,
 - s intratextovou explikáciou (vysvetlenie v texte)
 - s extratextovou explikáciou, t.j. ide o prenesenie s vysvetlením pod/za textom,
 - adaptívnou formou, keď sa zvláštny prvok bez vysvetlenia pretlmočí do CJ (t.j. zostane len obsahová zložka výrazu),
- c) modifikáciu – úpravu, prispôbenie gramatike CJ, čiastočný „preklad“ (bez vysvetľovania),
- d) vynechanie (je výnimočným prípadom).

Pracovali sme s prekladom prózy D. Kosztolányiho, kde sme zistili, že pri preklade prozaických textov z maďarčiny do slovenčiny sa z realizovaných postupov pri translácii reálií najčastejšie použila substitúcia a transpozícia s intratextovou explikáciou, z kombinácií transpozícia s intratextovou explikáciou + adaptívna forma. O niečo menší výskyt môžeme pripísať transpozícii s adaptívnou formou, transpozícii s extratextovou explikáciou a transpozícii bez explikácie. Najnižšiu frekvenciu zaznamenali modifikácia, ako aj ostatné kombinácie, ktoré sa medzi prekladateľskými postupmi objavili len ojedinele. Toľko na margo prekladu reálií, ktoré sa v súčasnosti – v multikulturalizačnej translačnej komunikácii - stávajú každodenným prekladateľským orieškom.

Multikulturalizačné tendencie môžeme sledovať aj v literatúre menšinových národov, napr. v produkcii maďarskej literatúry na Slovensku. Stieranie hraníc sa tu zreteľne prejavuje nielen v ponechávaní „slovenských“ reálií v najširšom význame slova, ale aj v čiastočnom vplyve slovenskej syntaxe, slovosledu, lexiky, resp. štylistiky na inojazyčný text. Spomínaná situácia je ešte markantnejšia v hovorenej podobe jazyka. (Pozri výskumy I. Lanstyáka.) Takto vnímaný a realizovaný translačný proces môže kultúry vzájomne obohatiť, oživiť a rozšíriť o nové dimenzie.

2.3 Pluralizácia a možnosti translačnej komunikácie

Pluralizáciu vnímame ako tendenciu k simultánnej existencii viacerých samostatných, svojbytných a navzájom nezávislých podstát. Komunikácia založená na pluralizácii je dôkazom schopnosti akceptovať svojho komunikačného partnera a svedčí o veľkej dávke empatie a logickej argumentácie pri „odsúdení“, resp. prijatí, jednoducho povedané – pri posúdení čohokoľvek „iného“. Znie to asi paradoxne, ale pluralizácia v komunikačnej podobe je umením počúvať i odpovedať. Lichotivým je tiež fakt, že takto vnímanej pluralizácie sú schopné len národy s patričnou kultúrnou úrovňou a s veľkou dávkou sebaistoty v pozitívnom význame slova.

Z translátologického aspektu môže ísť o také javy, ktoré pracujú s typologicky identickými textovo-jazykovými zložkami, napr. rešpektovanie príjemcu východiskového textu i cieľového adresáta; uprednostňovanie makroštylistických vlastností pôvodného textu, v iných prípadoch preferovanie typologizácie prijímajúceho systému; preberanie „hotovej“ lexiky, resp. paralelný výskyt slovenského ekvivalentu (uvedený jav niekedy hraničí so synonymiou) a pod. Do sledovanej oblasti spadajú aj už spomínané otázky prekladateľskej a tlmočnickej normy v slovenskom prostredí a vznikajúce napätie vo vzťahu k medzinárodným normám, isté vývinové tendencie v tejto sfére, vzájomné konfrontácie... Osobitne sa natíska problematika „štandardu“ v translácii neliterárnych textov, ktorých preklad sa doteraz podriaďoval domácemu úzu, prekladateľskej norme, kým medzinárodné firmy a inštitúcie požadujú iný, „medzinárodný“ štandard. Existencia takéhoto „dvojitého metra“, resp. viacerých paralelne fungujúcich noriem však nie je vždy žiaduca. Niekedy môže viesť k nedorozumeniam, ktoré sa nezainteresovanými pozorovateľmi dokonca kvalifikujú ako tzv. nesprávne preklady.

3. Inakosť ako podstata a východisko translačnej komunikácie

Po prieniku do súčasných „populárnych“ termínov pluralizácie, integrácie, globalizácie a multikulturalizácie, ako aj po úvodnom načrtnutí ich miesta v translačnej komunikácii, žiada sa nám ešte jedno užitočné odbočenie. Ide o niekedy nenápadnú, inokedy okatú „inakosť“, ktorá je podstatou každej translácie, teda aj translačnej komunikácie, či prekladu a tlmočenia v užšom význame slova. Tu sa dostávajú do popredia filozofické otázky o vymedzovaní pojmov „my“ a „oni“, alebo „naše“ a „cudzie“, o vzájomnom uvedomovaní, spoznávaní a odlišovaní sa. Hranice svojho a cudzieho sú veľmi neostré, v čase a priestore až neveriteľne tvárne. To, čo sa nám včera videlo „super západniarske“ (napr. hamburger) je dnes možno každodennou súčasťou nášho jedálneho lístka, a možno už prekonanou „novinkou“. Alebo – opačne garde – ak sa mladoženáčovi zo začiatku nepozdávali zvyky v spoločnej domácnosti, ktoré zaviedla jeho mladá žienka (lebo boli „iné“ ako tie, na ktorých si potrpela jeho matka), po

niekoľkých rokoch spolužitia ich už nevníma ako „iné, cudzie“, ale ako jeho, resp. ich.

Zvláštne je, že jednotná, oficiálna miera cudzosti neexistuje. Je len v našom vedomí, v prístupe, v našom hodnotovom nazeraní, ktoré sa – aby to bolo ešte zložitejšie – neustále mení. Odlišnosť je v nás, je to potreba líšiť sa, ktorá stojí priamo oproti zdanlivo paradoxnej potrebe začlenenenia sa, spolupatričnosti – čo predpokladá schopnosť potlačenia odlišnosti a zdôraznenia rovnakosti. Tieto dve sily spolu nepretržite bojujú. A napriek tomu, že cudzosť môže mať rôzne stupne – japonská literatúra je nám napr. „vzdialenejšia“ než ruská – sú tieto sily v každej kultúre relatívne vyvážené. Napätie, ktoré spôsobujú, pomáha pri sebaidentifikácii, presnejšom odlišení sa, ale zároveň participuje na dynamizácii vnútorného čínorodého procesu pretvárania, rozvíjania a neustáleho napredovania vo vývine. „Atribúty cudzosti sa líšia v závislosti od času, od kultúrneho momentu a jeho modelov, od čitateľov a typov čítania a od mnohých iných faktorov. Charakter a stupeň cudzosti je dôležitým faktorom nielen prekladateľskej stratégie, recepcie a kultúrnej pragmatiky prekladu, ale aj ich minulostného rozmeru, to znamená recepčnej tradície“ (Vajdová, 1995, s. 33). „Recepčná tradícia je súčasťou prijímajúceho kontextu“, s ktorým predstavuje celok viažuci sa na každý preklad, každý pokus či inú formu interpretácie, ktoré sa v minulosti ocitli na našom kultúrnom „území“ a mohli ho – čo i len teoreticky – ovplyvniť. „Recepčná tradícia má hierarchické usporiadanie, ktoré sa neustále mení v závislosti od aktuálnosti zložiek a od subjektu, ktorý jej obraz práve vytvára“ (Vajdová, 1995, s. 39). Preto sa môže stať, že pri vstupe nového prvku do prijímajúceho systému sa vzdialenosť jednotlivých zložiek a vzťahy medzi nimi modifikujú, prehodnotia sa pozície a vytvorí sa nové usporiadanie, s odlišným stupňom chápania „svojho“ a „cudzieho“.

Podobným výskumom binárnych protikladov a vzťahov v systéme sa zaoberal G. Toury, ktorý vychádzal z premisy o rozhodujúcom postavení cieľovej kultúry a simultánnom pôsobení viacerých faktorov – kultúrnych, politických, ekonomických, filozofických atď. Tým potvrdil aj naše úvahy o recepčnej translačnej tradícii, ktorú nemožno vnímať len na pozadí holých textov, ale jedine v širších súvislostiach ekonomických, politických, kultúrnych, časopriestorových... Naše ambície momentálne nie sú uskutočniteľné, vyžadujú tím odborníkov, veľký projekt a asi aj veľa financií. Ďalšou nevýhodou skúmania definovaného difúzneho a vrstevnatého celku je skutočnosť – na ktorej zlyhali aj Touryho plány – a to, že nikdy nepostojí, je v neustálom pohybe, transformácii. Aj preto sa domnievame, že modely takýchto systémov je možné skúmať len vzhľadom na minulosť, v určitom časovom horizonte, v ktorom by sa umelo opísali, zastavili. Samozrejme, pôvab tejto práce je podobný interpretácii textu – nikdy nedostaneme dokonalý, stopercentný, konečný model recepčnej translačnej tradície.

Vzťah „iného“ a „svojho“ je zaujímavý aj z aspektu sledovania súčasných textov neliterárneho charakteru, predovšetkým právnych, ekonomicko-politických a podobných písomných produktov. V nich sa vzhľadom na integračné tendencie, globalizačné a multikulturalizačné prelínanie prefikane obchádza problematika „odlišnosti“. V takýchto textoch je odlišnosť nežiaduca. Vyvoláva zdanie separácie, nechuti začleniť sa do kolektívu nadnárodných organizácií a spoločenských. Rafinovanosť príjmu rôznych podôb „inakosti“ napr. žánrovej, štylistickej, ale aj syntaktickej a najmä lexikálnej sa dosahuje preferovaním „cudzieho“, ktoré sa v prijímajúcom prostredí hodnotí ako lepšie, vhodnejšie, kvalitnejšie, reprezentatívnejšie a pri viacnásobnom použití už celkom „naše“. Uvedený typ vzťahu nazval F. Koli tzv. inverzným (metatetickým) vzťahom. „Svoje“ sa hodnotí ako negatívne a „cudzie“ ako pozitívne. Toto je základný, bezpríznakový člen protikladu. Z hľadiska priestorového mu zodpovedá princíp exotizácie, z hľadiska časového zas princíp modernizácie“ (Koli, 1997, s.17). Dodajme, že aj exotizácia má postupné ambície potlačiť v sebe odlišnosť a etablovať sa v prostredí ako „domáci“ prvok. Okrem spomínaného vzťahu sa protiklad nášho a cudzieho realizuje ešte v dvoch podobách, v ktorých je – mimochodom predovšetkým v literárnych artefaktoch – častejší. Ide o primárny, protikladu najvlastnejší vzťah konkurenčný a vzťah kooperatívny, ktorý, naopak, presne vymedzuje hranice pôsobnosti svojho i cudzieho a nepripúšťa nijaké narušenie (napr. ani v podobe kreolizácie). (Porov. Koli, 1997, s. 13 – 22)

Pripomeňme tiež, že niet textu, ktorý by nemal v sebe aspoň troška cudzosti. Ved' už samotný jazyk (v prípade inojazyčného diela alebo domácej produkcie staršieho dáta) je jeho najvlastnejším nositeľom. Svojho času Zora Jesenská upozorňovala na skutočnosť, že sám cudzí jazyk je najzvláštnejším elementom textu a práve preto, že je jeho imanentnou súčasťou, nestačí ho len ovládať, to je príliš málo pre dobrého prekladateľa. Treba ho cítiť, treba pochopiť jeho miesto v kompozícii, výstavbe i ideovom zameraní diela. „Dialektika prekladania je práve v tom, že literárne dielo je viazané na jazyk, a jazyk je niečo viac než len prostriedok – je to súčasť myšlienky.“ (Jesenská, 1963, s. 213) Až keď sa s totožnými s týmito myšlienkami, môžeme pristúpiť k riešeniu časo-priestorových problémov prekladu.

4. *Inakosť v špecifickej forme translačnej komunikácie - v preklade*

Preklad je zvláštny fenomén. Pod rúškom cudzosti sa vkradne do priestoru „nášho“ písomníctva, nejako sa uhniezdi, nadviaže na tradície, potvrdí alebo vyvráti očakávania. Dodajme tiež, že rúško cudzosti je pre čitateľa veľmi lákavé – dlho v nás prevládalo presvedčenie, že cudzie je vždy kvalitatívne lepšie!?! Aj tieto fakty patria k recepčnej tradícii.

Preklad je jedinečný fenomén. Zrodia sa z pôvodného diela ako perla z lastúry, skvie sa nevidanou krásou, originalitou a sebaisto opúšťa všetky svoje

korene a priame vzťahy s rodiskom, aby bol ako samostatná perla umenia navlečený na náhrdelník literárnych diel v inom kultúrnom prostredí. Zapustí nové korene, vytvorí si nové vzťahy... Do koľkých jazykov ho preložíš, na toľkých šijách sa zaskvie. Aj preto sa preklad spomína ako forma dialógu. Prináša do rozhovoru niečo iné, cudzie a interpretačne sa správa maximálne ústretovo. Veď koho by zaujímalo dielo, ktoré je „nekomunikatívne“, natoľko cudzie, že človek stráca chuť pátrať po jeho pointe?!

Popovič sa o kultúre „my“ a „oni“, resp. svoje a cudzie, vyjadruje prostredníctvom prekladateľských postupov naturalizácie a exotizácie. Zdôrazňuje, že „na rozhodovací proces pôsobí kultúrny kód (už spomínaná recepčná tradícia, pozn. A. H.) a výrazový stereotyp prekladateľa“ (Popovič, 1975, heslo: faktor kultúry v preklade).

Uvedený moment rozpracúva aj Hochel, upozorňujúc na prekladateľskú koncepciu, ktorá pri voľbe zohráva primárnu funkciu. Rozlišuje tiež medzi inakosťou na časovom a priestorovom pláne. Ak vynecháme z našich úvah už spomínaný vnútroliterárny preklad, tak z „časového aspektu ide v podstate o výsledok selekcie prvkov tradície a reality“ (Hochel, 1990, s. 30). Text, ktorý bol z komunikačného hľadiska blízky a zrozumiteľný v čase „skoršiemu“ čitateľovi, sa s odstupom rokov stáva ťažkopádnym, nezrozumiteľným, nevyvoláva autorom mienené reakcie, nenachádza alúzie a pod. Problematika cudzosti takéhoto textu sa dá riešiť postupmi **historizácie**, resp. **modernizácie**. Historizácia uprednostňuje cudzosť, čím sa narúša komunikačná plynulosť dialógu. Nereflektuje na očakávania adresátov a zdôrazňuje existenciu komunikácie v rozdielnom čase.

Protipólom napätia medzi svojim a cudzím v časovom horizonte je prekladateľský postup modernizácie. Ten kladie dôraz na „svoje“, t.j. na pochopenie u svojho čitateľa, vo svojej kultúre a tým spôsobom potláča patinu času, modernizuje prvky, ktoré sú dôsledkom časovej priepasti medzi vznikom textu a jeho neskoršou interpretáciou. Mimochodom, zásady slovenskej prekladateľskej školy, ktoré sformuloval Ferenčík, sa k tejto téme vyjadrujú v zmysle nahradzujúceho princípu. T.j. archaizácia (historizácia) pri preklade starších diel je prípustná len v prípade tzv. funkčnej archaizácie. (Najčastejším príkladom modernizácie na lingvistickej rovine sú knižné reedície.)

Na priestorovej osi sa protiklad my – oni zhmotňuje v podobe rôznych reálií a tradícií, skúseností, ktorými inopriestorový čitateľ obyčajne nedisponuje. Preferovanie cudzosti sa v preklade dosahuje tzv. **exotizáciou**, uprednostňovanie domáceho kontextu tzv. **naturalizáciou**. Vzťah medzi kultúrou „my“ a kultúrou „oni“ sa nerealizuje len v konkurenčnej podobe, ale ako sme už spomínali, môže ísť aj o akúsi cielenú kamufláž, keď sa cudzie nenápadne ponúka ako svoje (porovnaj inverzný a metatetický vzťah, bližšie Koli, 1997). Koli dokonca tvrdí, že „toto prešmykovanie vo vzťahu svojho a cudzieho možno považovať za

najvlastnejší podklad exotizácie ako náprotivku naturalizácie, nech sa táto exotizácia realizuje už na tematickej či jazykovej rovine.“ (Koli, 1998, s. 46) Spolu s viacerými prekladateľmi a teoretikmi sa obávame, že exotizácia na tematickej rovine je problematická, pretože obsahový invariant je prvoradým predpokladom posudzovania adekvátnosti prekladu. Taktiež by sme mohli apelovať aj na už spomínané zásady slovenskej prekladateľskej školy, kde sa požiadavka textovej úplnosti kladie na prvé miesto. Zmena témy, dejových línií, priestoru, postáv atď. môže vážne narušiť symbiózu medzi východiskovým a prekladovým textom, a to aj napriek tomu, že si uvedomujeme, že pri posudzovaní prekladu nezohráva pôvodný text až takú dôležitú úlohu, aká sa mu donedávna - a v praxi možno aj dnes - pripisovala/pripisuje. Osobitnú skupinu tvoria samozrejme postmoderné texty, ktoré sú založené na hre, kreativite čitateľa, na alúziách, inokedy na formálnom prevedení či zvukovej asonancii a pod. Spolu s B. Suwarou sa pýtame, či môžeme takéto formy interpretácie nazvať prekladom alebo máme do činenia s pôvodnou tvorbou!?

O prešmykovaní svojho a cudzieho, o zmenách v prijíme a posudzovaní cudzosti, inými slovami, o priepustnosti komunikačného kanála sme už čiastočne hovorili. Okrem toho aj v realite sa stretávame s javmi, ktoré naše tvrdenia len potvrdzujú. Dovoľme si uviesť niekoľko príkladov – a to bez akýchkoľvek iných než komunikačno-translačných cieľov. Napr. ešte nedávno sme sovietsku literatúru naozaj vnímali ako našu, resp. sesterskú, maximálne blízku, v každodennej komunikácii sme bez ťažkostí povedali pár fráz v ruštine, čítali v azbuke, aj vtipy mohli byť dvojjazyčné – zabavili sme sa. Súčasnej mladej generácii sú vzdialené, nerozumejú jazyku ani kultúre. Ešte lepší príklad: čeština. Donedávna náš druhý materinský jazyk sa nám po rozdelení vzdiaľuje, ako sa hovorí „vypadávame z neho“, najmä tí, čo nemáme možnosť sledovať žiadne české programy. A hoci sme doteraz mnohé diela s rovnakým pôžitkom čítali v češtine ako v slovenčine, výskumy potvrdzujú, že najmladšia generácia študentov má s českým jazykom ohromné ťažkosti.

O difúznosti cudzích prvkov v prijímajúcej kultúre je potrebné uvažovať aj na línií preklad – prijímajúca literatúra, pretože preklad je najvlastnejší predstaviteľ cudzosti, inakosti v kontexte „my“. V tomto smere si môžeme opäť pomôcť teóriou polysystémov, ktorá skúma literárny systém ako sieť vzťahov založených na opozíciách a množstve faktorov, ktoré sme zjednodušene nazvali recepčnou tradíciou. Pôsobiaci činitele spôsobujú v systéme zmeny, v dôsledku čoho sa prvky voľne vymieňajú, približujú a vzdiaľujú. Vývinové etapy sa nezriedka podobajú sínusoidám. Preklad radí Even-Zohar, Touryho žiak, do viacerých systémov odrazu, pretože ho možno skúmať ako samostatné dielo alebo v interferencii s inými systémami, pričom má ako systém vlastné jadro a perifériu. „(...) Preklad sa do systému prijímajúcej literatúry dostáva zväčša cez periférne časti systému. Pevne kanonizované centrum literárneho systému nepotrebuje a nevy-

žaduje preklady, pretože v nich hrozí inakosť.“ Aj preto „je prekladanie častejšie sekundárnou aktivitou, než pôvodná tvorba. (...) Iba niekedy preniká preklad z periférie do centra a mení ho na inovačný.“ (Vajdová, 2002, s. 148) V takom prípade preklad spolu s pôvodnou tvorbou participuje na aktivitách centra, riadi literárny vývin a pod., čím sa stierajú hranice spomínanej cudzosti. Preklad sa stáva súčasťou domácej literatúry aj v tom zmysle, že sa viac vníma ako pôvodná tvorba.

Popovič uvažuje aj o treťom type riešenia medzipriestorových vzťahov – o **kreolizácii**, ktorú pôvodne charakterizoval ako neprimerané nasycovanie prvkov prekladu prvkami originálu. Neskôr ho v protiklade k prvým dvom metódam (exotizácii, kde prevažuje kultúra originálu a naturalizácii, kde prevažuje kultúra prekladu) definoval ako optimálne vyrovnávanie predošlých tendencií. Toto vyrovnávanie sa však napr. na výrazovej rovine zväčša nedeje v celom texte, ale dotýka sa len menších celkov – viet, odsekov a pod. Miko (1976, s. 76) tvrdí, že to, čo Popovič nazýva kreolizáciou sa na lingvistickej platforme premieťa do výrazového miešania „cieľového jazyka a štýlových fenoménov z východiskového jazyka.“

Z povedaného je zrejmé, že „naturalizácia a exotizácia, ono približovanie a odd'ľovanie nie sú v preklade alternatívnymi postupmi (...), ale sú v skutočnosti jedným (= jediným) postupom mediácie či sprostredkovania.“ (Koli, 1998, s. 48) Nepoznáme text, v ktorom by sa uplatnila len jedna z metód, oba princípy sú odsúdené k spolupráci. Podobne ako nepoznáme text, v ktorom by absentoval akýkoľvek náznak „cudzosti“.

Sprostredkovanie i spomínaná kreolizácia ako (miešanie) sú „najvlastnejšou náplňou prekladovosti ako špecifickej kategórie prekladovej literatúry“ (Koli, 1998, s. 49). Dodajme tiež, že sú najvlastnejšou podstatou translačnej komunikácie vo všeobecnosti.

5. Záver

Záver je v prezentovanej situácii vlastne začiatkom. Začiatkom novej, bezhraničnej komunikácie, ktorá sa v našich zemepisných šírkach udomáčkuje postupne, nie celkom bez výhrad, ale už teraz môžeme konštatovať, že veľmi úspešne. Na prvý pohľad nezrozumiteľné pojmy globalizácie, pluralizácie a multikulturalizácie sú len mediálnym trikom. Komunikácia, zvlášť translačná komunikácia, sa rodí s cieľom vzájomného porozumenia, pochopenia mravov, zvykov a kultúr, odovzdávania skúseností. Zblízuje vzdialené, osvojuje cudzie, sprostredkúva nepoznané... Nie preto, aby sa to „naše“ vzdialilo, ešte viac odcudzilo tradíciám... – ako sa niektorým na prvý pohľad môže zdať, ale práve preto, aby sa identifikovalo, spoznalo svoju hodnotu a rásťlo. Literatúra, jazyk, kultúra i národ budú rásť iba vtedy, keď sa konfrontujú s okolitou kultúrou, iným národom, inojazyčnou literatúrou. Jazyk, ktorý sa uzavrie do seba a zabráni

akémukoľvek vonkajšiemu vplyvu, stagnuje a vlastne sa dobrovoľne odsúdi k zániku. Osud kultúr i národov, ktoré nereagujú na komunikačné výzvy je podobne smutný.

Translačná komunikácia nemá hranice. Interpretuje, a tým aj sprístupňuje, najvzdialenejšie a najnevšednejšie obrázky zo života, kúsky zo sveta. Participuje tak na tvorbe kultúrnych dejín, dejín národa i samého ľudstva. Translácia je reprezentatívnou podobou komunikácie a najlepšou medicínou na strach z globalizácie, pluralizácie, multikulturalizácie..., „z cudzieho“.

Literatúra:

- FERENČÍK, J. 1982. Kontexty prekladu. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1982.
- GROMOVÁ, E. 2002. Teoretické myslenie o preklade v 80. – 90. rokoch 20. storočia. In: Slovak review, 11, 2002, s. 162-173.
- HERMANS, T. 1999. Translation in Systems. Manchester : St. Jerom Publishing 1999.
- HOCHÉL, B. 1990. Preklad ako komunikácia. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.
- HUŤKOVÁ, A. 2003a. Vybrané kapitoly z dejín prekladu literárno-umeleckých textov. Banská Bystrica : FiF UMB 2003. ISBN 80-8055-831-0
- HUŤKOVÁ, A. 2003b. Vybrané kapitoly z teórie prekladu literárno-umeleckých textov. Banská Bystrica : FiF UMB 2003. ISBN 80-8055-830-2
- HUŤKOVÁ, A. 2004a. Translácia ako špecifická forma komunikácie. In: Zborník z medzinárodnej konferencie o komunikácii. Banská Bystrica : FHV UMB 2004, s. 377 – 386. ISBN 80-8055-979-1
- HUŤKOVÁ, A. 2004b. Translačné úkony lexikálnej diferenciacie, konkretizácie a generalizácie na pozadí prekladov umeleckého textu z maďarčiny do slovenčiny. In: Zborník zo 6. medzinárodnej konferencie o preklade a tlmočení. Banská Bystrica : FiF UMB 2004, s. 93 – 114. ISBN 80-8083-012-6
- JESENSKÁ, Z. 1963. Vyznania a šarvátky. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1963.
- KLAUDY, K. 1999. Bevezetés a fordítás gyakorlata. 2. opravené vydanie. Budapešť : Scholastika 1999.
- KOLI, Fr. 1997. „Svoje“ a „cudzie“ ako nástroj interpretácie. In: Interpretačné reflexie. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 1997. ISBN 80-8050-114-9
- KOLI, Fr. 1998. Poznámky k súvzťažnosti naturalizácie a exotizácie ako hodnotových a textových kvalifikátorov v preklade. In: 14 x o preklade. Praha : JTP 1998, 1. vydanie, s. 43 – 51). ISBN 80-902208-7-8

- KOPRDA, P. 1987. Recepčná tradícia a jej vytváranie. In: Romboid, 22, 1987, 2, s. 47 – 52.
- KOŠKA, J. 2003. Preklad ako znárodnenie globalizácie. In: Slovak review, roč.12, 2003, č. 1, s.1 – 7.
- KOSZTOLÁNYI, D. 2002. Esti Kornél. Budapest : Magyar könyvklub 2002. ISBN 963 547 675 2
- KOSZTOLÁNYI, D. 1983. Večerné romance. Bratislava : Tatran 1983. Preložil K. Wlachovský.
- LANSTYÁK, I. 2003. Kódváltás és fordítás. In: Irodalmi szemle, roč. XLVI., júl 2003, č. 7, s. 77-93.
- LEFEVERE, A. 1992. Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context. New York : Modern Language Association of America 1992.
- MIKO, Fr. 1976. Štýlové konfrontácie. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1976.
- POPOVIČ, A. 1975. Teória umeleckého prekladu. Bratislava : Tatran 1975.
- POPOVIČ, A. 1983. Originál – preklad. Interpretačná terminológia. Bratislava : Tatran 1983, s. 252 -255)
- SUWARA-MARČOKOVÁ, B. 1995. Intertextualita – úloha pre prekladateľa? In: K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku III. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 1995, s. 10 – 18. ISBN 80-907046-8-0
- TOURY, G. 1995. Descriptive Translation Studies – and Beyond. Amsterdam : Benjamins 1995. Citovaná časť in: Klaudy, K. 1999. Bevezetés a fordítás elméletébe. 1999, s. 125-126.
- VAJDOVÁ, L.1995. Recepčná tradícia a preklad. In: K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku III. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 1995, s. 19 – 49. ISBN 80-907046-8-0
- VAJDOVÁ, L. 2002. Teória polysystémov a preklad. In: Slovak review, 11, 2002, s. 142-161.

Zusammenfassung

Die Autorin denkt in ihrem Beitrag Translation oder Kommunikation ohne Grenze!! über die aktuellen Fragen in der Übersetzung und im Dolmetschen im Rahmen der Europäischen Union nach.

Besondere Aufmerksamkeit widmet sie der Problematik der Globalisierung, Integration, Pluralisierung und Multikulturalisation unter dem Aspekt der translativen Kommunikation. Sie bezieht sich dabei auf die Texte des literarischen und nicht literarischen Charakters. Einen besonderen Raum bietet sie dabei dem Begriff: pragmatische Kompetenz des Translators und in diesem Zusammenhang auch der Realienübersetzung im weitesten Sinn des Wortes, was genauso in den Bereich der Multikulturalisationstendenzen in der Kommunikation gehört.